

Bouwtekening watertoren den Helder (archief Regionale Brandweer kop Noord-Holland)

In 1856 verrees de eerste watertoren van Nederland in de duinen van Huisduinen, bij Den Helder. In 1908 werd deze toren vervangen door de huidige watertoren, die in het centrum van den Helder aan de Polderweg werd gebouwd. De nieuwe watertoren was een ontwerp van de bekende watertorenarchitect J. Schotel. De toren werd gebouwd naar het traditionele model van een ronde schacht met een uitkragend bovendeel, waarin zich het ijzeren waterreservoir bevindt.

De watertoren werd in baksteen opgetrokken en was voorzien van spaarzame natuurstenen versieringen, zoals de balustrade op de dakrand van het reservoir, de smalle lancetvormige vensters en de fraai bewerkte ingangspartij. De toegepaste sierelementen aan de toren zijn gemaakt in Berlagiaanse stijl. De watertoren overleefde de verwoestingen die aan het einde van de tweede wereldoorlog in Den Helder door de Duitse bezetters werden aangericht. Helaas werd het oorspronkelijke aanzien van de toren in de jaren 1959-1961 ernstig aangetast door een grondige verbouwing naar een ontwerp van ir. J.H.J. Kording. Deze

■ MONUMENT VAN DE MAAND

Watertoren

Den Helder

operatie werd uitgevoerd om de inhoud van het waterreservoir te vergoten van 400m³ naar 500m³. Voor de plaatsing van het nieuwe betonnen reservoir werd de oude 'kop' van de watertoren gesloopt en vervangen door een strak vormgegeven, betonnen opbouw.

Om het nieuwe betonnen reservoir in harmonie te brengen met de rest van de toren, werd de schacht van de oude toren geheel bespoten met kristal-cementgraniet, zodat de gehele toren een moderne uitstraling kreeg.

Eind jaren tachtig werd de watertoren buiten bedrijf gesteld en door het waterleidingbedrijf aan de gemeente Den Helder verkocht. Er zijn sindsdien vele pogingen gedaan de toren een nieuwe bestemming te geven, zonder veel resultaat. Op de begane grond is enkele jaren een café gevestigd geweest, dat inmiddels weer is gesloten. In de schacht →

FEBRUARI 2003

INDUSTRIA IS EEN UITGAVE VAN
STICHTING FEDERATIE INDUSTRIEEL
ERFGOED NEDERLAND (FIEN).
WWW.INDUSTRIEEL-ERFGOED.NL

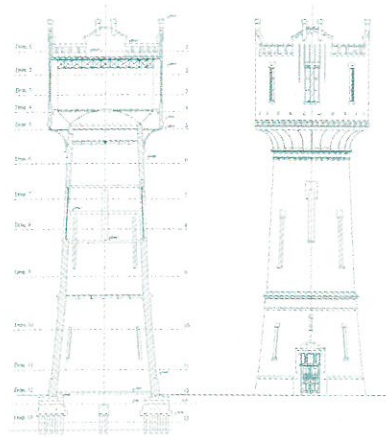
INHOUD

- MONUMENT VAN DE MAAND 1
- FIEN-NIEUWS 2
- AGENDA 2
- NIEUWS UIT AANGESLOTEN ORGANISATIES 3
- BERICHTEN 4
- LITERATUURSIGNALERING 8

FIEN-VOORJAARSEXCURSIE

De voorjaarsvergadering met aansluitend een excursie zal worden gehouden op vrijdag 11 en zaterdag 12 april. De vergadering op zaterdag 12 april zal plaats vinden op een locatie in de regio Eindhoven-Geldrop. Nadere informatie wordt binnenkort naar de aangesloten organisaties verzonden.

Opgave voor deelname aan
A.J.Barnard, Oosteinde 13,
7772 CA Hardenberg. ■

van de toren is nu een klimwand geïnstalleerd. Hoewel er al enkele jaren binnen de Helderse politiek wordt gesproken over de sloop van de watertoren, lijkt sinds vorig jaar het tij gekeerd en wordt serieus gekeken naar de mogelijkheid van behoud en herstel van de watertoren. Er is een nieuwe aspirant-koper, ing. C. Koks uit Weesp, die de watertoren wil renoveren. Ing. C. Koks heeft een renovatieplan ontwikkeld, waarbij het uitgangspunt is om de watertoren weer in de oorspronkelijke staat van 1908 terug te brengen. Hiervoor dient de cementlaag om de toren verwijderd te worden, zodat de originele bakstenen buitengevels weer tevoorschijn komen.

Ook de moderne kop van de watertoren zou weer vervangen moeten worden door een replica van de bakstenen kop uit 1908. Een bouwkundig onderzoek door het bureau BFB uit Zwolle in november 2002 heeft uitgewezen dat herstel van de bakstenen buitengevel mogelijk is, hoewel er beschadigingen zullen optreden als gevolg van het verwijderen van de keiharde cementlaag. In het renovatieplan worden de zes verdiepingen van de watertoren heringericht als woonruimte, hoewel deze bestemming volgens het geldende bestemmingsplan van Den Helder (nog) niet mogelijk is. Als alternatief zou de toren na renovatie gebruikt kunnen worden voor een sociaal-culturele, maatschappelijke of horecafunctie. ■

■ FIEN-NIEUWS

Nieuwe FIEN-bestuursleden gezocht

Het FIEN-bestuur is toe aan vernieuwing en zoekt daarom onder de lezers van *Industria* versterking. Onze gedachten gaan uit naar personen die gedurende enkele jaren achtereen zich actief willen inzetten voor het behoud van industrieel erfgoed in brede zin. Het FIEN-bestuur kent informele omgangsvormen en verwacht van de kandidaat-bestuursleden een enthousiaste en gemotiveerde inzet op het terrein van industrieel erfgoed. De tijdsbesteding binnen het FIEN-bestuur is afhankelijk van taakverdeling en persoonlijke invulling van de kandidaat-bestuursleden. De mogelijkheid om op reguliere basis een of meerdere dagdelen de FIEN op het CIME (Centrum voor Industrieel en Mobiel Erfgoed) te vertegenwoordigen is wenselijk maar niet noodzakelijk.

Het FIEN-AB vergadert gemiddeld vijf keer per jaar op een centrale locatie. Behalve de reguliere vergaderingen organiseert het FIEN landelijke bijeenkomsten met de aangesloten organisaties en onderhoudt contacten met andere instellingen op het gebied van cultuur en monumenten in Nederland.

Tot de bestuurstaken van de FIEN behoren onder meer landelijke promotie van industrieel erfgoed, digitale ontsluiting van IE-documentatie, het beheer van de FIEN-website en het adviseren van lokale en regionale organisaties op het terrein van behoud van industrieel erfgoed.

Geïnteresseerde kandidaten kunnen zich aanmelden bij een van de onderstaande FIEN-DB-leden, waarna een kennismakingsgesprek met het FIEN-DB zal volgen.

Arjan Barnard (penningmeester), telefoon (0523) 6148076; Siebe Huizinga (voorzitter), telefoon (078) 6148076; Marc Stegeman (secretaris), telefoon (020) 6827423 ■

■ AGENDA

Affichemuseum

Hoorn • In mei 2003 wordt in Hoorn het Affichemuseum geopend. Het nieuwe museum zal een permanent overzicht bieden van de geschiedenis en de ontwikkeling van Nederlandse affiches. Regelmatig zullen thema-exposities te bezichtigen zijn, met als start in mei 2003 een thematentoonstelling gewijd aan vervoer.

De Stichting Affichemuseum Nederland (SAN) gaat het museum beheren. De SAN beschikt over een verzameling van ca. 6.000 affiches. De stichting zal naast de eigen collectie ook collecties van andere instellingen langdurig in bruikleen krijgen, zoals de collecties van het Stedelijk Museum en het Filmmuseum in Amsterdam, het Fietsmuseum Velorama in Nijmegen en

het Museum für Gestaltung in Zurich. Het museum zal gehuisvest worden in twee monumentale panden uit 1728 aan de Grote Oost 2, die vroeger in gebruik waren als Waterschapshuis. De kosten van de verbouwing en de jaarlijkse exploitatiekosten worden geraamd op € 187.000. Het museum verwacht minimaal 15.000 bezoekers op jaarbasis.

SAN-voorzitter J.G. de Jong wil het nieuwe museum ontwikkelen tot een combinatie van publiek museum en een kenniscentrum voor jongeren, kunstenaars en wetenschappers. In het museum wordt een bibliotheek met ca. 1.000 boeken over affiches ingericht.

Affichemuseum, grote Oost 2-4, Hoorn. Telefoon (0229) 299846

Tentoonstelling *Uitgerookt?*, Museum voor Communicatie

Den Haag • In het Museum voor Communicatie (voorheen Postmuseum) is tot 17 maart een tentoonstelling te bezichtigen over tabaksreclame en antirookcampagnes door de jaren heen.

De eerste affiches met als thema Tabaksreclame dateren uit de jaren twintig. In de jaren vijftig was dit reclamemedium op haar hoogtepunt, met veel afbeeldingen van rokende vrouwen. Een aantal van de tentoongestelde affiches is van de hand van grafisch ontwerper Jan Lavies, die jarenlang ontwerpen heeft gemaakt voor de Haagse tabaksfabrikant Laurens. De eerste uitingen van de antirookcampagnes van de overheid dateren uit de jaren zeventig.

Museum voor Communicatie, Zeestraat 82, Den Haag. www.muscom.nl

Fototentoonstelling *Industrieel erfgoed in Salland*

Heino • In het Bezoekerscentrum West-Salland in Heino is van 25 januari tot 9 maart een fototentoonstelling te bezichtigen over industrieel erfgoed in de regio Salland, gelegen in West-Overijssel.

Typerend voor deze streek is de kleinschalige agro-industrie zoals zuivel-fabrieken, coöperatieve maalderijen en smederijen, en de streekgebonden industrie zoals steenfabrieken en de vleeswarenindustrie langs de IJssel. Speciale aandacht is er voor de geschiedenis van het pand waarin het Bezoekerscentrum West-Salland is gehuisvest: de voormalige maalderij van de Coöperatieve Landbouwvereniging Heino. De maalderij dateert van 1919 en is enkele jaren geleden geheel gerestaureerd. De tentoonstelling is samengesteld door Marcel Overbeek uit Zwolle.

Bezoekerscentrum West-Salland, Canadastraat 6, Heino. Telefoon (0572) 394561. Geopend van maandag t/m zaterdag 10.00-13.00; toegang gratis. ■

Okkenbroek (Salland), voormalige zuivelfabriek (foto Marcel Overbeek)

■ NIEUWS UIT DE AANGESLOTEN ORGANISATIES

Stichting Industrieel erfgoed Rijnmond (SIER)

Op 13 december 2002 heeft oud-minister Loek Hermans van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in het stadhuis van Deventer de Nationale Industrieel Erfgoed Prijs 2002 uitgereikt. De winnaar, de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), kreeg de prijs van € 4.500 voor de manifestatie Deventer industrie in verleden, heden en toekomst. Dit project uit 2001 omvatte onder meer exposities, excursies, toeristische routes, lezingen en een onderzoeksrapport. De jury was van mening dat dit project in de afgelopen drie jaar het meeste heeft bijgedragen aan de kennis, het behoud en het hergebruik van industrieel erfgoed in Nederland. Een eervolle vermelding ging naar de Monumentenstichting Baet en Borgh voor de restauratie van het stoomgemaal De Tuut in het Gelderse Appeltern.

De overige twee genomineerde organisaties waren de Stichting Industrieel erfgoed Noord-Nederland en de Stoomstichting Nederland.

De jury spreekt in haar eindoordeel grote bewondering uit voor de wijze waarop een plaatselijke vrijwilligersorganisatie als de SIED een dergelijk groot project heeft weten te organiseren. De SIED heeft met haar activiteiten een groot nieuw publiek weten te bereiken en enthousiast gemaakt voor het industriële erfgoed.

De Nationale Industrieel Erfgoedprijs is een initiatief van de in 1981 opgerichte Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond (SIER). ▶

Stichting Industrieel Erfgoed Gelderland-Flevoland (SIEGF)

De stichting Industrieel erfgoed Gelderland-Flevoland en de Bond Heemschut hebben bescherming aangevraagd voor het fabriekscapex van de Enka aan de Dr. Hartogsweg te Ede. Het imposante fabriekscapex werd in 1922 gebouwd naar een ontwerp van jhr. J.M. van den Bosch. De Enka-fabriek was een van de vijf in Nederland gevestigde bedrijven waar kunstzijde werd geproduceerd. Kunstzijde werd aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkeld als alternatief voor de traditionele textielvezel. Nederland groeide met bedrijven als de Enka uit tot een van de toonaangevende producerende landen op het gebied van kunstzijde in de wereld. Later fuseerde het bedrijf met het Duitse bedrijf Vereingete Glanzstoffwerke (VGF) tot de AKU; in 1969 ontstond door een fusie met de Koninklijke Zout Organon (KZO) de AKZO, sinds 1993 Akzo-Nobel. De fabriek van Enka in Ede werd in oktober 2002 gesloten door de huidige eigenaar, het Duitse concern Acordis. De productie van kunstzijde is nu geconcentreerd in de Enka-vestiging te Arnhem. Aangezien de toekomstplannen voor het monumentale fabriekscapex te Ede onduidelijk waren, heeft de SIEGF met de Bond Heemschut voorlopige bescherming aangevraagd bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg. De kunstzijdefabriek aan de spoorlijn Arnhem-Utrecht is volgens een totaalplan ontworpen in de strenge baksteenarchitectuur, die typerend is voor de 'overgangsarchitectuur', die toegepast werd in de periode na 1920. Het hoofdcomplex bestaat uit een carré-vormig fabriekscapex met een binnenterrein, met centraal in de voorgevel een monumentale boogvormige ingangspartij. Een dergelijke ingangspartij, zeldzaam in de Nederlandse fabriekscapexarchitectuur, is enkele jaren geleden op het terrein van de Arnhemse vestiging van de Enka helaas gesloopt. In 1928 en in 1950 is het fabriekscapex uitgebreid. Tot de onderdelen van de fabriek, die voor bescherming zijn voorgedragen behoren: het hoofdcomplex uit 1922,

het ketelhuis met fabrieksschoorsteen uit 1928, een drietal transformatorhuisjes uit 1928, het chemicaliëgebouw uit 1925, vier dubbele portiekwoningen uit 1925, een garagecomplex uit 1928 en een kantinegebouw uit 1950, gebouwd in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid.

Stichting Industrieel Erfgoed Noord-Nederland (SIEN-N)

De SIEN-N heeft een donatie ontvangen van de scheidende directeur van de Kamer van Koophandel van Groningen, Dhr. G. Wilbrink. Mede door de presentatie van de website van de SIEN-N in mei 2002 was Dhr. Wilbrink enthousiast geworden over het werk van de stichting. Bij zijn afscheid als directeur van de KvK-Groningen deed hij de suggestie aan bedrijven om financiële donaties te schenken aan de SIEN-N. De totale donatie, ter waarde van € 5.700, is op 20 december door het bestuur van de SIEN-N in ontvangst genomen. De donatie zal door de SIEN-N worden aan-

gewend voor het ontwikkelen van een nieuwe folder, het upgraden van de website van de SIEN-N en het opzetten van een documentatiecentrum over industrieel erfgoed in Drente en Groningen.

Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED)

De SIED heeft onlangs het tiende nummer van haar nieuwsbrief, Nijvertijd uitgebracht. De inhoud van dit nummer is geheel gewijd aan de geschiedenis van de zeven steenfabrieken, die vroeger actief waren in de regio Deventer. Van al deze steenfabrieken, die in de uiterwaarden van de IJssel gevestigd waren, is nog maar weinig overgebleven. In dit nummer wordt aandacht besteed aan de geschiedenis van de steenfabrieken, de ontwikkeling van de Abersonsteenpers en het productieproces. Nijvertijd is verkrijgbaar bij de SIED, telefoon (0570) 641151, of via info@sied.nl ■

■ BERICHTEN

Groningen

Appingedam • De gemeente Appingedam heeft plannen om op het terrein van de voormalige gasfabriek aan de Molenstraat nieuwe woningen te bouwen. De locatie van de voormalige gasfabriek is gewild, vanwege de mooie ligging aan het water het Nieuwe Diep. Grote belemmering voor de nieuwbouwplannen vormt echter de aanwezigheid van de oude fabriekscapex van de gemeentelijke Gasfabriek. Het terrein in de directe omgeving van de gasfabriek is sterk vervuild en een grondige sanering is noodzakelijk voor er gebouwd kan worden. Bij de bespreking van de gemeentelijke nieuwbouwplannen kwam vanuit de raadsfracties van de VVD en D'66 een voorstel om de voormalige gasfabriek te behouden als industrieel monument en het complex een nieuwe, mogelijk culturele bestemming te geven. De Appingedammer gasfabriek is een van de weinige overgebleven voorbeelden van industrieel erfgoed in deze stad. De gasfabriek werd gebouwd in 1905 voor de NV gasfabriek Appingedam door de Fa. Carl Francke te Bremen. De fabriek kende twee gashouders, die inmiddels zijn gesloopt. Van de fabriek resteert nog het hoofdgebouw (stokerij) met een ingekorte schoorsteen, en de sterk verbouwde directeurswoning. De laatste jaren is het complex in gebruik bij een industrieel cleaningbedrijf.

De gasfabriek van Appingedam is een van de laatste overgebleven kleinschalige gasfabrieken van ons land. Een qua grootte vergelijkbaar complex is de voormalige gasfabriek van Bedum, waarvoor sinds enkele jaren een sloopdreiging bestaat.

Groningen • Aan de Friesestraatweg in Groningen staat sinds 1924 het complex van de zuivelfabriek De Ommelanden. De zuivelfabriek beëindigde in 1997 de productie. Het fabriekscapex, met enkele bedrijfshallen uit de jaren dertig en vijftig, wordt sinds 1998 gerenoveerd en herbested tot een bedrijvent centrum. In de reeds opgeknapt bedrijfsgebouwen zijn kantoorruimten ondergebracht.

In de zomer van 2002 is het bedrijf van de Fa. Meijer begonnen met de restauratie van de fabrieksschoorsteen uit 1920. De fabrieksschoorsteen, waarvan de top is afgebroken, is een van de laatste nog aanwezige fabrieksschoorsteenen binnen de gemeente Groningen.

Friesland

Tzummarum • Het voormalige stationsgebouw van Tzummarum, gebouwd in 1902 voor de Noord-Friese Lokaal Spoorwegmaatschappij (NFLS), wordt sinds november 2002 gerestaureerd. Het stationsgebouw is aangekocht door DBF, een projectontwikkelingsmaatschappij uit Assen die met financiële steun van gemeenten, provincie en de Europese Unie vervallen industriële panden opknapt en een nieuwe bestemming geeft. Het in vervallen staat verkerende stationsgebouw wordt voor € 550.000 opgeknapt naar een ontwerp van architectenbureau Jelle de Jong uit Lemmer. Bij de restauratie wordt het gebouw voor een groot deel in de oorspronkelijke staat hersteld, met als bijzondere onderdelen het kaartjesloket en het peron. Na de restauratie zal het stationsgebouw dienst gaan doen als kantoorruimte.

Appingedam, voormalige gasfabriek (foto Marcel Overbeek)

IJlst • Een meerderheid van de gemeenteraad van Wymbritseradiel (waar IJlst onder valt) heeft in november 2002 besloten de restanten van de voormalige schaatsfabriek van de Fa. Nooitgedagt te slopen. Tot voor kort was er nog een meerderheid in de raad die het historische fabriekscapex wilde behouden en een nieuwe functie geven in het centrumplan van IJlst. De schaatsfabriek van IJlst werd gesloten in 1988, waarna de bedrijfsgebouwen leeg kwamen te staan. Tot het complex behoort een negentiende-eeuwse bedrijfshal, die waarschijnlijk het oudste nog bestaande fabriekscapex van Friesland is. Naast dit gebouw staat een moderne in beton opgetrokken bedrijfshal uit de jaren dertig. Een deel van het complex is enkele jaren geleden gesloopt. Na de sloop van de resterende bedrijfsgebouwen zal op de plaats van de fabriek een woonwijk worden gebouwd.

Overijssel

Hengelo • Een van de oudste bedrijven van Hengelo is de Hengelose Bierbrouwerij, gesticht in 1879 onder de naam Stoom-Beyersch-Bierbrouwerij Meyling en Bartelink. Sinds de sluiting van het bedrijf in 1988 ligt het fabriekscapex aan de zuidzijde van het Hengelose spoorwegemplacement er verlaten bij. In de zomer van 2002 is een sloopbedrijf begonnen met de deeltelijke sloop van gebouwen op het fabrieksterrein, waaronder de vijf fabriekswoningen aan de Brouwerijstraat en enkele bedrijfsgebouwen uit de jaren vijftig. Wat er met de overblijvende, monumentale fabriekscapex gaat gebeuren is nog steeds onduidelijk. Vast staat wel dat de grond onder het terrein zwaar vervuild is, veroorzaakt door de voormalige gemeentelijke gasfabriek, die vroeger naast de bierbrouwerij stond. Blikvanger van het oude brouwerijcomplex is het fraaie oude brouwerijhuis, opgetrokken in art-nouveaustijl in

1905. Trots staat het opschrift 'Hengelosche Bierbrouwerij' nog steeds vermeld op de voorgevel. Helaas is na de sluiting van de bierbrouwerij in de voorgevel van het brouwhuis op bruuske wijze een gat geslagen, waardoor de koperen brouwketels konden worden verwijderd...

Nijverdal • Tot de weinige oorspronkelijke fabrieksnederzettingen van ons land behoort Nijverdal, op de grens van Salland en Twente. In 1836 werd hier door de Nederlandse Handelsmaatschappij aan de oevers van het riviertje de Regge een handweverij en een magazijn gevestigd. In 1851 werd door de textielondernemer Salomonsson in Nijverdal een stoomspinnery gevestigd, die in latere jaren fors werd uitgebreid met weverijen en spinnerijen. In 1965 fuseerde het bedrijf met de Fa. ten Cate in Almelo, waarna het bekende concern Fa. Nijverdal/Ten Cate ontstond. Naast de oorspronkelijke fabriekslocatie uit 1830 (nog steeds in gebruik) werd in 1861 aan de P.C. Stamstraat in Nijverdal zuid een tweede vestiging gebouwd, de Nederlandse Stoom Bleekery. Het hoofdgebouw met kantoren van dit bedrijf werd in 1898 gebouwd in een uitbundige neorenaissancestijl, met een fraai tegeltableau in de topgevel. Anno 2003 is dit bedrijfsgebouw, ontworpen door de Almelse architect C.Eckhardt nog steeds intact en de aangrenzende bedrijfshallen in gebruik bij de Fa. Ten Cate technical Fabrics (TCTF). Het hoofdconcern, de Fa. Koninklijke Ten Cate overweegt nu de productie van de locatie aan de P.C. Stamstraat te verplaatsen naar de hoofdvestiging aan de Campbellweg. De Fa. ten Cate beraadt zich nog over de mogelijke toekomstige invulling van het bestaande fabrieksterrein, waarbij sloop van de historische bedrijfsbebouwing niet wordt uitgesloten. Het oude bedrijfscomplex, met het kantoorgebouw uit 1898 vormt samen met de betonnen bedrijfswatertoren die er tegenover staat een uniek industrieel ensemble. De watertoren met de bijbehorende sproei-installatie, werd in 1915 gebouwd en staat als enig onderdeel van het TCTF-complex op de rijksmonumentenlijst. De monumentale fabrikantenvilla van de familie Ten Cate, die oorspronkelijk bij het fabriekscomplex hoorde, is helaas al in 1983 gesloopt.

Hengelo, voormalige bierbrouwerij (foto Marcel Overbeek)

Gelderland

Aalten • Begin december 2002 is het monumentale fabriekscomplex van de textielfabriek van de Fa. Driessen door brand verwoest. Door de brand is de toekomst van het fabriekscomplex uiterst onzeker geworden. Na jarenlange leegstand stond de gemeente Aalten op het punt om concrete plannen te presenteren voor hergebruik van de voormalige textielfabriek. Volgens deze plannen zouden op het fabriekscomplex vijftig appartementen worden gebouwd, waarvan een aantal in het oudste fabrieksgebouw, een in neorenaissancestijl gebouwd pand uit 1891 aan de Dijkstraat. Juist dit oudste onderdeel van de textielfabriek moet zo goed als verloren worden beschouwd. De brand is vermoedelijk aangestoken.

Utrecht

Utrecht • Begin december 2002 zijn de restanten van de perronoverkapping van het Utrechtse centraalstation gedemontereerd. De perronoverkapping is aangekocht door de Stichting Treinmuseum Goes en zal in Goes worden hergebruikt als treinhof voor historisch spoorwagemateriaal. De oude smeedijzeren perronkap van Utrecht werd in 1895 gebouwd naar een ontwerp van de spoorwegarchitect G.W. van Heukelom. In de jaren tachtig is al een deel van de perronkap gesloopt.

Veenendaal • De gemeente Veenendaal wil in het centrum een parkeergarage bouwen, die op de plaats zal komen van een voormalige koekjesfabriek. De koekjesfabriek van de Fa. de Jong werd oorspronkelijk in 1925 gebouwd als sigarenfabriek van de Fa. Edelman. Na de Tweede Wereldoorlog werd het complex in gebruik genomen als koekjesfabriek. Het oude fabrieksgebouw aan de Prins Bernhardlaan is geheel ingebouwd door omliggende panden en staat al enige tijd leeg.

Noord-Holland

Amsterdam • Het op 16 september 2002 door brand verwoeste pakhuis Australië aan de Oostelijke Handelskade in Amsterdam zal geheel worden herbouwd. Boven het pakhuis, een vijflaags bakstenen pand uit 1895 komt een moderne uitbreiding van glas en beton. In het complex zullen 40 appartementen worden ingericht; op de begane grond komen kantoren en bedrijven. Het renovatieplan voor het pakhuis Australië maakt onderdeel uit van een integraal renovatieplan onder de naam Nieuw Amerika, waar ook het negentiende-eeuwse pakhuis Wilhelmina deel van zal uitmaken. Het totale herontwikkelingsplan voor de Oostelijk handelskade omvat de bouw van 140 appartementen en 7000 m² aan bedrijfs- en kantoorruimte.

Zuid-Holland

Delft • In de jaren tachtig van de negentiende eeuw werd aan de noordelijke stadsrand van Delft het Agnetapark gebouwd. Deze fabriekswoonwijk, de eerste in ons land, was bestemd voor de werknemers van de naastgelegen Gist- en spiritusfabriek. De bouw van het Agnetapark was een initiatief van de directeur van de Gist- en spiritusfabriek, J.C. van Marken. Op sociaal terrein was hij zeer actief en er werden tal van voorzieningen voor de werknemers van de fabriek opgericht. Zo werd onder meer een personeelsoverleg geïnstalleerd, een unicum voor ons land. De gemeente Delft heeft recent een website gepresenteerd gewijd aan de geschiedenis van het Agnetapark, met tal van afbeeldingen, verhalen en bronnen over de fabriekswoonwijk, de bewoners en de fabrieken. De website is een initiatief van het gemeentearchief Delft en de gemeentelijke musea, om op deze wijze hun collecties gezamenlijk te ontsluiten. www.collectie.delft.nl/buurtten

Amsterdam, pakhuis Australië (foto Marcel Overbeek)

Zeeland

Axel • De gemeente Axel wil het voormalige spoorwegviaduct aan de Graaf Jansdijk in de buurtschap Schapenbout bij Axel laten aanwijzen als beschermd monument. Het spoorwegviaduct ligt in de opgeheven spoorlijn van Terneuzen naar Mechelen, die in 1871 werd aangelegd door de Belgische maatschappij Chemins de Fer de Malines à Terneuzen (MT). In 1948 werd de lijn overgenomen door de NS. In 1990 werden de rails opgebroken. Slechts een enkel bouwwerk, zoals het viaduct bij Axel, herinneren nog aan de voormalige spoorlijn. Het betonnen spoorwegviaduct met smeedijzeren balustrades werd in 1912 gebouwd om de spoorlijn hoog over de Graaf Jansdijk te voeren. Het viaduct is van cultuurhistorisch belang, onder meer vanwege de vroege toepassing van gewapend beton bij dit utiliteitswerk. De gemeente Axel onderhandelt met de NS, eigenaar van het viaduct, over een overname van het kunstwerk. Ze wil bij overname van het viaduct een afkoopsom van ca. € 85.000, om de renovatie van het viaduct te financieren.

Noord-Brabant

Tilburg • In Tilburg-Zuid wordt een plan ontwikkeld om het bedrijventerrein Phoenix de komende jaren te gaan inrichten als woonwijk met ca. 120 woningen. De bedrijven, die nu nog op het industrieterrein gevestigd zijn, zullen worden verplaatst. Het industrieterrein Phoenix is ingesloten door de Mechtildisstraat, Groenstraat, Leenherenstraat en de Van Hessen Kasselstraat. Het industrieterrein is genoemd naar de garensponnerij Phoenix die hier tussen 1962 en 1993 was gevestigd. Dit bedrijf was gehuisvest in het oudste fabrieksgebouw ter plaatse, een betonnen fabriekshal uit 1930. In dit bedrijfspand was vanaf 1930 de lakenfabriek van de Fa. Kerstens gevestigd. Het fabrieksgebouw uit 1930 zal in de nieuw te ontwikkelen woonwijk worden gehandhaafd, het wordt verbouwd tot wooneenheden. Het 2,1 ha grote industrieterrein is eigendom van projectontwikkelaar Peels Bouwmij uit Eindhoven.

Limburg

Cadier en Keer • De stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg (IKL) is in de zomer van 2002 begonnen met de restauratie van de oude kalkoven bij de groeve 't Rooth bij Cadier en Keer in Zuid-Limburg. De kalkoven werd in de jaren dertig van de twintigste eeuw gebouwd in het kader van de werkverschaffing. Op dat moment was de grootste bloeiperiode van de Limburgse kalkovenindustrie al achter de rug. Deze manifesteerde zich vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen de aanvoer van kalk uit de buurlanden België en Duitsland was weggevallen. De acht kalkovens, die de provincie toen rijk was, kregen als gevolg van een ware 'kalkkoorts' concurrentie van zo'n 100 (!) nieuwe kalkbranderijen, die veelal door families uitgebaat werden. Door de opening van de ENCI-cementfabriek in 1927 bij Maastricht liep de vraag naar kalk als bouwproduct sterk terug. Anno 2003 zijn in Zuid-Limburg nog 19 kalkovens te vinden. Een aantal van deze ovens is inmiddels gerestaureerd door de stichting IKL. De kalkoven bij Cadier en Keer is van bijzondere waarde, omdat het de enige kalkoven in Nederland is die geheel uit mergel is opgetrokken. Sinds de jaren tachtig is de kalkoven sterk in verval geraakt. Na verwijdering van de begroeiing worden de twee ovens uitgegraven en voorzien van nieuwe funderingen en muren van veldbrandsteen. De rookkanalen worden hersteld en de ovenmonden van aan de bovenzijde worden voorzien van ijzeren roosters. De buitenmuren van de ovens worden weer met metselblokken opgebouwd. Na voltooiing van de restauratie zal een informatiepaneel bij de kalkoven worden geplaatst. De kosten van het herstel, een bedrag van € 38.000, worden gefinancierd door bijdragen van de Nationale Postcodeloterij, de provincie Limburg, het ministerie van LNV, de gemeente Margraten en de Fa. Ankersmit Metaalbedrijven BV, de voormalige eigenaar van de kalkoven. Sinds kort is de kalkoven eigendom van de stichting Het Limburgs Landschap. ■

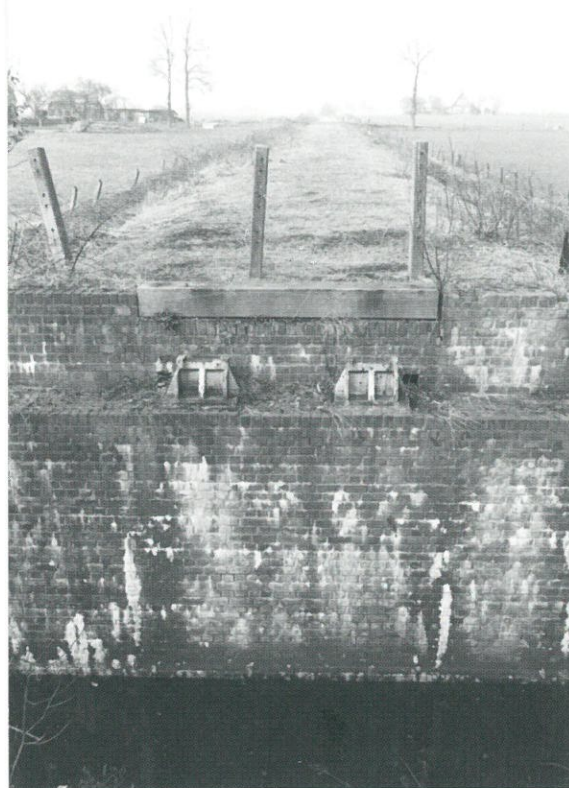
■ LITERATUURSIGNALERING

Volkers, Kees

Spoorzoeken; littekens van een tijdperk

In deze uitgave zijn een aantal artikelen gebundeld, die historicus Kees Volkers in 2001 in de Volkskrant publiceerde. In deze artikelen beschrijft de auteur zijn verkenningen langs buiten gebruik geraakte spoorwegtrajecten in Nederland. Hij beschrijft niet alleen de materiële overblijfselen van de spoorlijnen, zoals stations, baanwachtershuisjes en brugrestanten, maar besteedt ook aandacht aan de sociaal-economische context waarin een spoorlijn in een bepaald gebied werd aangelegd. Tot de beschreven voormalige spoorlijnen behoren onder meer de Langstraatlijn, de lijn Apeldoorn-Hattem, de lokaalspoorlijnen in Noord-Friesland, de spoorlijnen in Zeeuws-Vlaanderen en de Haarlemmermeerspoorlijnen. De beschrijvingen zijn voorzien van actuele foto's en kaartjes. De gebundelde krantenartikelen zijn speciaal voor deze uitgave aangevuld met extra routebeschrijvingen ('bonus tracks'), informatieve inleidingen en extra illustraties. De auteur is historicus en heeft eerder gepubliceerd over industrieel erfgoed in de stad Utrecht.

Een boeiende uitgave voor geïnteresseerden in de Nederlandse spoorweggeschiedenis en tegelijkertijd een 'alternatieve' wandelgids langs industrieel en infrastructureel erfgoed. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 2002. 108 blz., ill. 22 X 22 cm. ISBN 90-28836594, € 17,50

Vaassen, voormalige spoorbaan Zwolle-Apeldoorn
(foto Marcel Overbeek)

Lansink, Victor M.

Stationnementen: oude en nieuwe spoorwegstations in hedendaagse beelden

Twintig jaar na het verschijnen van *Spoorwegstations in Nederland* door L. van Paddenburgh en J.G.C. van de Meene is met deze publicatie een nieuw, geactualiseerd overzicht van alle spoorwegstations in Nederland verschenen. In twee inleidende hoofdstukken wordt een beknopte beschrijving gegeven van de geschiedenis van de Nederlandse stationsarchitectuur en een historisch overzicht van alle spoorwegmaatschappijen die Nederland heeft gekend. De index van alle in het boek beschreven stations is op chronologische volgorde weergegeven.

Het leeuwendeel van het boek bevat een overzicht van alle ooit gebouwde en anno 2001 nog bestaande spoorwegstations in Nederland, dus inclusief de stations van inmiddels opgeheven spoorlijnen. Per bladzijde worden twee a drie stations in zwart-wit afgebeeld; de verschillende afmetingen van de foto's geeft een wat rommelig beeld. Het merendeel van de foto's is van uitstekende kwaliteit. In tegenstelling tot de uitgave van Van Paddenburgh uit 1981

zijn in *Stationnementen* ook alle nieuwbouwstations vanaf 1960 opgenomen, met als meest recent voorbeeld station Boxtel uit 2000. Een vergelijking met *Spoorwegstations* uit 1981 levert de conclusie dat de laatste twintig jaar zo'n vijftig oude stationsgebouwen zijn gesloopt. Als complete inventarisatie van belang voor een goed overzicht van deze categorie industrieel erfgoed. Het wachten is nu nog op een dergelijke uitgave met een overzicht van de Nederlandse tramwegstations. Zaltbommel, Europese Bibliotheek, 2001. 223 blz., ill., index, lit.opg. 29 cm. ISBN 90-288-3518-0

COLOFON

Industria: nieuwsbulletin van de 65 bij de Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland aangesloten organisaties.

Het nieuwsbulletin verschijnt vijf keer per jaar. Industria komt mede tot stand door de financiële medewerking van het Prins Bernhard Cultuurfonds en de Rijksdienst voor Monumentenzorg. Redactie Industria, p/a M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61, 8021 WR Zwolle. E-mail industria@dolfijn.nl

Kopij voor Industria 2003 nr. 2 s.v.p. toezenden aan de redactie uiterlijk 1 maart 2003.

Secretariaat en abonnementen
FIEN, Postbus 92023, 1090 AA Amsterdam, telefoon (020) 5289243, fax (020) 6653090
E-mail fien@cime.nl

Internet www.industrieel-erfgoed.nl
De FIEN is gevestigd in het centrum voor Industrieel en Mobiel erfgoed (CIME), Kruihuisstraat 23, 1018 WJ Amsterdam
Abonnementsopgave

Door overmaking van € 16,— voor de jaargang 2003 op postbankrekening 132802, t.n.v. Stichting FIEN-Industria
Vormgeving Go Puck, Groningen
Druk PlantijnCasparie Groningen